

представники республіканської та місцевої влади брали участь у церковних прийманнях, де виступали з привітаннями, що було дуже позитивно сприйнято сербською делегацією.

Проаналізовані візити югославського православного кліру та прихожан до України були одними з найважливіших напрямів співпраці, які існувала в ті роки у релігійній сфері між нашими народами. Саме міжцерковні зв'язки югослов'ян та українців мали давні історичні корені, що обумовило їхню специфіку. По-перше, серед слов'янських країн Югославія дійсно опинилася на першому місці за кількісним та якісним наповненням візитів православної спільноти до України. По-друге, майже всіх гостей з Югославії дивувала висока релігійність українського народу, яка, попри всілякі ідеологічні заборони, майже не зменшувалася. По-третє, при відвідинах українських міст і православне духовенство Югославії, і прихожани СПЦ відзначали ту значну духовну і матеріальну роль, яку свого часу відіграв Київ у справі підтримки православ'я серед югослов'ян. Усі наведені фактори, на нашу думку, нині мають бути базою для зміцнення і розвитку подальшої співпраці між українським і югослов'янським православним співтовариством зорієнтованої на зміцнення загальних позицій православ'я у світі.

*Б.Бойко** (м. Житомир)

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ПРОТЕСТАНТІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що в останні роки протестантські церкви України дедалі активніше спрямовують діяльність у напрямку підвищення освітнього рівня своїх пасторів і вірних. Помітно зростає частка протестантів серед студентів вищих світських навчальних закладів, які здобувають дипломи державного зразка з різних спеціальностей. Очевидно, поява такої тенденції не випадкова і пов'язана з прагненням протестантських організацій посилити власний вплив з метою досягнення більш успішної політики прозелітизму.

Вивчення історичного досвіду розвитку протестантської освіти, зокрема на Волині, дасть можливість виявити специфіку та особливості духовного виховання протестантів, а з'ясування проблем міжконфесійного характеру і державно-церковних відносин у діапазоні минулого та сучасного сприятиме пошуку шляхів щодо налагодження толерантного існування різних конфесій у майбутньому. У цьому й полягає практичне значення дослідження.

* Бойко Б.Є. – магістр богослов'я, пошуківець Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Обрана для дослідження тема становить і значний науковий інтерес. Хоча у вітчизняній історико-релігієзнавчій науці багато аспектів даної проблематики досліджено, проте ряд важливих питань залишається ще не висвітленим. Сучасні українські вчені М. Костюк, Ю. Решетніков, О. Суліменко, Р. Томаровський та ін. показали стан духовної освіти різних протестантських громад (баптистів, німців-лютеран, меннонітів тощо) у різні часи. Між тим вирішення означеної проблеми вимагає комплексних, узагальнюючих праць у контексті складних і суперечливих явищ конкретної епохи чи окремого регіону. У зв'язку з цим завданням статті є спроба показати регіональні особливості протестантської духовної освіти за часів царського самодержавства.

Розкрити тему неможливо поза фактором політики царського самодержавства та відношення православної церкви до протестантів. Тому спочатку вважаємо за доцільне, принаймні побіжно, показати цей аспект проблеми.

Перша половина XIX ст. стала переломним моментом в історії відносин між православною церквою та реформатським рухом, адже зі створенням різних управлінських органів імперська влада не залежала від думки офіційної церкви щодо протестантів. Дані інституції намагалися визначити статус осіб різних віросповідань й на основі аналізу їх вчення виробити правила, які б регулювали відносини держави та церкви з представниками інших релігійних організацій. І хоча православна церква була підпорядкована державі і втратила монополію на вирішення проблеми «неправославних християн», проте вона впливала на місцеві органи влади, через які часто здійснювала свою політику щодо протестантів.

Антисектантські зусилля офіційної церкви мали складну природу. З одного боку, це протистояння ересі, що було звичним для релігійної інституції, яка вважала себе берегинею ортодоксальної традиції, з другого – виконання «державної функції» спроби утвердження світоглядної монолітності, збереження в народних масах лояльності до традиційних суспільних та ідеологічних форм. Тому можна простежити явище переходу від терпимості до реакції, що було наслідком боротьби держави та церкви за вирішальний голос у розв'язанні протестантського питання. На основі архівних матеріалів можна стверджувати, що це явище пройшло три етапи, кожен з яких, поряд з релігійними новоутвореннями, зберігав уже набуте минулим досвідом [Хованский Н. Православное миссионерство в эпоху Александра I и Николая I. - М.-СПБ, 2006. – С. 27].

Перший етап (кінець XVIII – перші десятиліття XIX ст.) характеризувався відносно терпимим ставленням до протестантів. Проте із поширенням штундизму та початком проповідницької діяльності протестантів серед місцевого населення, що було заборонено законом, зростанням радикальних настроїв по відношенню до православної церкви посилюється протистояння між ними. Це поклало початок другому етапу міжконфесійних відносин (30-40-ті рр. XIX ст.). Православне духовенство не

могло змиритися з новою ідеологією, що пропагувала хрещення в дорослому віці, інший обряд євхаристії, заперечувала посередництво священика у спілкуванні між Богом і людьми та заступництво святих угодників. Крім того, православ'ю була не вигідною політика толерантного ставлення до протестантів. Як офіційна церква, вона не могла втрачати парафіян. Пояснюючи загрозу присутності протестантів, вона зазначала, що зерна духовного протесту призвели б до протесту соціального, що не лише могло б змінити положення православної церкви, а й реформувати всю державну систему. Вищі духовні ієрархи боялися будь-яких змін у православному середовищі. У цьому їх активно підтримували місцеві священики [Рапорт німця – поширювача штунди // ДАЖО. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 247. - Арк. 1–10; 2, арк. 1–13].

У даний період збільшується кількість доносів, що стосуються антицерковної, антидержавної та антигромадської діяльності протестантів. Діяльність Волинської духовної консисторії та рапорти благочинних священиків А. Луйницького, А. Теодоровича, В. Луза нова та Й. Сольського, які зафіксовані в різноманітних документах, дають можливість проаналізувати ставлення місцевого духовенства до протестантів. Так, за рапортом від 10 лютого 1847 р. благочинного першого округу Рівненського повіту А. Теодоровича було порушено справу проти німця, який поширював штундизм в с. Милостовка. 16 лютого 1847 р. надійшла відповідь від Волинської духовної консисторії, де зазначалося що під час проведення слідства було встановлено, що «німець є лютеранського віровизнання, ніколи в штунду не входив і з селянами на таку тему не розмовляв» [Там само. - Арк. 10]. Духовною консисторією дано пораду бути обережними з такими висновками, а ще краще налагодити зв'язок між парафіями, щоб уникнути надалі таких прикрих інцидентів. Проте уникнути їх не вдалося. В журналі «Віра» 25 серпня того ж року була надрукована стаття, у якій були дані про «поширення серед православного населення штунди у формі анабаптистського віросповідання» в с.Рогувка. За запитом Волинської духовної Консисторії, священиком Й. Сольським було подано звіт про те, що с. Рогувка – це німецька колонія, тому там немає, відповідно, православних. Губернською владою було порекомендовано духовним установам православних вислати місіонерів, які б несли просвіту серед населення.

Третій етап (50–ті рр. XIX ст.) – це час, коли місцевому духовенству вдалося отримати дозвіл на зіслання проповідників штундизму чи іншого протестантського вчення з місцевого населення до монастирів. Таких проповідників-іноземців висилали за межі губернії.

Незважаючи на політику влади щодо різновірців, православна церква на будь-кому етапі своїх відносин з протестантським рухом намагалася йому протидіяти, що знаходило прояв в трьох основних формах, які по чергово змінювали одна одну. Самою першою з них було православне місіонерство. Воно було спрямоване до переконання «відступників від віри» повернутися до «істинного Божого закону та єдиного сповідання віри». Священики

Луцького, Новоград–Волинського та Житомирського повітів проводили недільні бесіди із «сектантами», намагаючись переконати їх в хибності будь-яких протестантських рухів [Хованский Н. Православное миссионерство в эпоху Александра I и Николая I. - С. 28–31].

З 40–х рр. XIX ст. для створення ефективної програми протидії штундизмові та баптизмові, які стали поширюватися серед місцевого населення, було організовано місіонерські з'їзди православних священників а також прийнято звернення до влади з проханням про допомогу у приборканні «антидержавних революційних штундистських сект» [Там само. С. 45]. Хоча на такі заходи витрачалися великі зусилля, все ж великого успіху вони не мали. Тому з 50–х рр. XIX ст. офіційна церква надавала всіляку підтримку владі, приймаючи «сектантів» на перевиховання до монастирів, які славилися своєю суворою системою виховання, а також надавала допомогу у створенні лікарень для психічно хворих, куди масово відправляла протестантів, насамперед штундистів (як українців, так і представників інших національностей), але й ці методи не дали бажаного результату [Там само. - С. 112].

Третьою формою протидії поширенню протестантизму було розпалювання міжконфесійних суперечок, ворожнечі православних та католиків з протестантами, наслідки чого були трагічними. Люди у багатьох місцях самочинно здійснювали розправи над протестантами, керуючись вказівками духовенства. Збільшення кількості протестантів на Волині та пізніше поширення штундизму серед місцевих жителів поставило питання про форми боротьби з протестантськими церквами, що знаходило своє відображення у православному місіонерстві, а також розпалюванні міжконфесійних суперечок. Місцеві православні священники відігравали відведену їм роль у погіршенні іміджу протестантів. Вони мали підтримку губернської влади щодо посиленого контролю за різновірцями та застосування що до них різних заходів – від переконання до арешту та заслання.

Отже, приєднання до складу Російської імперії території Правобережної України внаслідок трьох поділів Речі Посполитої поставило перед царською владою питання побудови відносин з різними протестантськими церквами на даній території, зокрема Волині. Так, протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. існував ряд інституцій, які відали питаннями протестантів в Російській імперії та розробляли спеціальні правила, що регулювали функціонування таких релігійних громад в імперії: Департамент духовних справ іноземних віросповідань, Євангельсько–Лютеранська Генеральна консисторія, Святіший Синод, Міністерство внутрішніх справ.

Загалом, у 20-30–х рр. XIX ст. відносини православної церкви і царського самодержавства з протестантами зумовлювали три чинники: поширення штундизму в українських губерніях (насамперед у правобережних та південних), суперечки Генеральної консисторії в

Петербурзі з консисторіями на місцях, а також вимоги протестантського духовенства, зокрема лютеранського на Правобережжі, щодо зняття контролю над релігійним життям. Послаблення ролі держави у вирішенні питання протестантських церков не задовольняла владу, тому було здійснено ряд заходів щодо придушення різновірського елемента в таких напрямках: економічному, суспільному та внутрішньоцерковному. Так, протестанти були позбавлені ряду привілеїв та для них були встановлені деякі види податків, була проведена часткова секуляризація маєтків лютеранського духовенства в західних та південних губерніях, встановлювався контроль за діяльністю пасторів, обмежувалося ввезення духовної літератури та піддавалися цензурі ті видання, які виходили в Російській імперії.

Місцева влада відігравала не меншу роль, ніж вищі органи управління, в усіх процесах, які були пов'язані зі становищем протестантів на Волині наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Саме вона виступала посередником у міжконфесійних відносинах і виконавцем державної політики щодо протестантів, їй належала і особлива роль у розробці планів щодо різновірського фактору на Волині та контролю за поширенням протестантських та інших релігійних рухів. Крім того, губернська влада та місцеве православне священицтво брали активну участь у розробці проектів та в процесі часткової секуляризації маєтків протестантського духовенства наприкінці 30-х – 40-х рр. XIX ст., а також у закритті та недопущенні відкриття нових молитовних будинок тощо.

Вивчення історії протестантських шкіл на Волині є важливою ланкою в осмисленні історії протестантизму в Україні та одним із важливих елементів, що визначав статус певної деномінації, адже рівень культури і моралі даних релігійних груп значною мірою визначався тим станом, у якому знаходилися їхні навчальні заклади. Крім того, школа була вихователем та наставником не лише в релігійних питаннях, але й формувала світогляд, національну ідентифікацію, політичні погляди, а також, дозволяючи релігійне вільнодумство, яке було закріплене у віросповідних актах як частина свободи совісті, досить часто сприяла проповідуванню навернення до своєї віри та сіяла зерна протесту проти політики царського уряду в релігійних питаннях [Tekkez A. The basic Christian principles. – Franklin, 1978. – P. 15–18]. Тому не дивно, що влада з 30-х р. XIX ст., коли загострилися її відносини з протестантським рухом, приділила значну увагу контролю над освітою.

Основною ланкою протестантської освіти була початкова школа. Потреба в елементарній освіті у протестантів була пов'язана, насамперед, з вимогами їхнього віросповідання. Як у меннонітів, так і в лютеран, кожен віруючий повинен був вміти читати Святе Письмо самостійно. Більше того, згідно з лютеранськими принципами, кожен підліток був допущений до конфірмації лише, якщо витримував своєрідний іспит на вміння читати та тлумачити релігійні тексти, зі знання основних релігійних догматів [Костюк Н. Німецька колонізація на Волині (60-ті рр. XIX ст. -1914 р.). Дис. канд. істор. наук). – Львів, 1998. – С. 147]. На цю особливість протестантів-

колоністів вказував свого часу знавець життя німецьких колоній А. Клаус: «Особливо у меннонітів і протестантів потреба шкільного навчання є прямим наслідком конфесіоналізму, і потреба ця прищеплювалася населенню в такому ступені, що всяке окреме поселення його, все одно, велике або мале, на землі власній або орендованій, вважається міцним, самобутнім не раніше, як в центрі його з'явиться школа» [Клаус А. Наши колонии: опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – Вып.1. – СПб, 1869. - С. 112].

Дійсно, будучи в основному іноземцями, протестанти намагалися в інородному етнічному та поліконфесійному середовищі зберегти свою релігійну приналежність, що досить часто розглядалася як національна ідентифікація. Запорукою збереження цієї своєрідної духовної культури вони вважали саме в школу, тому будівництво шкіл стояло на одному рівні з питанням про будівництво кірх [Вибе П. Немецкие религиозные школы в Российской империи и проблемы их функционирования. – Томск, 2006. - С. 17].

Виділення земельної ділянки для забудови і садиби вчителя обумовлювалося нерідко в контрактах оренди та купівлі-продажу. Так, в документах зафіксовані факти про передання колоністам землі для будівництва школи [Там само. - С. 88–93].

За даними попечителя Київського навчального округу, найдавніша протестантська школа (меннонітська) була відкрита у 1797 р. в колонії Скреневські Володимир-Волинського повіту, де навчалось 22 учні. До 30-х р. XIX ст. кількість шкіл була незначною. Протягом наступних тридцяти років кількість початкових шкіл, в яких викладався Закон Божий лютеранського, гельветичного та меннонітських віросповідань, збільшилася у три рази, що було пов'язано із збільшенням кількості колоністів на Волині в 30-40-х рр. XIX ст. Школи колоністів функціонували в 10 з 12 повітів губернії. Найбільше їх було сконцентровано в чотирьох повітах - Житомирському, Луцькому, Новоград-Волинському та Володимир-Волинському [Костюк М. Німецька колонізація на Волині. - С. 149].

Школи колоністів на Волині (у переважній більшості – німецькі лютеранські) вважалися типовими зразками, насамперед німецької ортодоксальної протестантської, школи. Їхні принципи, закладені ще в XVII ст., загалом виглядали так: традиція обов'язкового шкільного навчання, яка безпосередньо походила з необхідності підготовки дитини до конфірмації. Це відношення до школи німці принесли з Німеччини, де принцип обов'язкового навчання всіх дітей вперше був сформульований ще у 1619 р. у Веймарському шкільному статуті. Цей принцип містився і в шкільному законі герцогства Готського від 1642 р. Найдетальніше він був розроблений в шкільному регламенті Пруссії 1763 р. Діти у віці від 5 до 13 – 14 років були зобов'язані відвідувати школу. Заняття проводилися взимку щодня, влітку – 3 рази на тиждень. Навчання було платним. За незаможних батьків гроші вносила церковна або громадська каса. На тих батьків, які без поважних

причин не посилали своїх дітей до школи, накладали штраф [Вибе П. Немецкие религиозные школы в Российской империи и проблемы их функционирования. - С. 5–7].

Як вже згадувалося, школа мала готувати дітей до конфірмації – вступу до церковної громади. Тому організація навчання дітей була одним з найважливіших завдань поселенців. Вже в першу–другу зиму з моменту переселення діти займалися вдома з найманим учителем. Матеріальний достаток жителів села відбивався на якісній стороні шкільної справи: будівлі навчального приміщення, оплаті праці вчителя і наймі житла для нього, придбанні підручників, допомоги тощо. Менноніти та лютерани отримували від інших колоній, а також із–за кордону, значну допомогу на забезпеченість шкіл. Для заохочення переселенців держава спочатку виділяла кошти не лише пасторам, а й вчителям, що у 40–х рр. XIX ст. було припинено.

З самого початку переселення на Волинь в усіх протестантських громадах практикувалося проведення богослужіння не тільки в молитовних будинках, але і в шкільних приміщеннях. При зведенні школи завжди передбачалося будівництво такої споруди, яку поза навчанням можна було використовувати як церкву. Таке поєднання під одним дахом школи і церкви значно заощаджувало кошти громади, а з іншого боку, це було прямим наслідком тісного зв'язку школи з релігійним життям поселенців. Заможніші громади з часом зводили окреме від молитовного будинку приміщення школи.

Діяльність шкіл регламентувалася спеціальними правилами, що були напрацьовані в Міністерстві Духовних справ та народної освіти, якому до 1832 р. підпорядковувався Департамент духовних справ іноземних віросповідань. Із затвердженням статуту Євангельсько–Лютеранської Генеральної консисторії та переданням у відання Міністерства внутрішніх справ Департаменту духовних справ іноземних віросповідань (1832 р.), були вироблені єдині правила для всіх євангельсько–лютеранських та інших протестантських шкіл, що були затверджені 10 березня 1840 р. Окремі права та привілеї даних шкіл доповнювалися іншими розпорядженнями того ж міністерства. Зважаючи на те, що головним завданням даних шкіл, з точки зору духовенства та вищезгаданого міністерства, була підготовка дітей до вступу в релігійну громаду, їх часто називали конфірмаційними і розглядали як церковні навчальні заклади. Вони були в цілковитому підпорядкуванні лютеранського духовенства і перебували під загальним наглядом місцевих відомств Міністерства народної освіти, хоча останні не мали законних підстав втручатися в діяльність конфірмаційних шкіл.

Право на заснування чи закриття цих навчальних закладів належало виключно євангельсько–лютеранським консисторіям. Оскільки лютерани та реформати Волині буди у віданні Санкт-Петербурзького консисторіального округу, тому за таким рішенням доводилося їхати досить далеко, і не завжди на це були кошти, то право на відкриття шкіл давали й місцеві пастори,

щоправда досить часто школи відкривалися без особливих дозволів. На 1840 р. 30 відсотків шкіл у губернії були засновані без дозволів.

Консисторія та пастори при відкритті шкіл були зобов'язані повідомляти про це місцеву владу. Проте, багато шкіл не мало на те відповідних рішень. Як наслідок, губернська та повітова влада не мала відомостей про стан освіти протестантів лютеранського віросповідання [Списки навчальних закладів, в яких викладається Закон Божий лютеранського віросповідання // ЦДІА України – Ф.707. Оп. 16. – Спр. 556.- Арк. 6].

Помилково, однак, формувати уявлення про протестантські церкви лише на основі відомостей про лютеранські конфірмаційні школи. Менноніти на Волині, хоча й мали багато подібного в сфері освіти з лютеранами, все ж зберігали певні відмінності. Першою особливістю було те, що кількість учнів в школах цих протестантів налічувала від 13 до 32 осіб, проте мережа була значно густішою. В колоніях існувало навіть до п'яти шкіл. Термін навчання в даних школах тривав 5–6 років (у лютеранських школах – до 8-ми років). Такий термін навчання пояснювався тим, що меноніти намагалися своїми силами забезпечити навчання в колоніях, не бажаючи залежати від вчителів з материнських колоній чи від «виписаних» урядом. Не подобалося меннонітам і те, що досить часто до них ставилися як до лютеран і поширювали на них правила, які були вироблені для даної конфесії [Паро кількість лютеран, що навчаються в закладах Київського учбового округу // ЦДІА України – Ф.707. – Оп.26. – Спр.26.- Арк. 26–28].

Менноніти пропонували створити для потреб їхньої релігійної громади центральне училище з педагогічним класом. В такий спосіб вони хотіли забезпечити силами своєї громади склад викладачів в школах. Крім того, вони пропонували створити не лише початкові навчальні заклади, а також дитячі садки, професійні школи та училища. Розроблені статuti та пропозиції передбачали можливість здобуття середньої та вищої освіти для дівчат.

Міністерством Духовних справ та народної освіти, а пізніше Міністерством внутрішніх справ, неодноразово розглядалися статuti, представлені меннонітами Острозького та Рівненського повітів. Часто проекти повертали кілька разів на доопрацювання, оскільки влада намагалась запобігти самостійному призначенню і звільненню меннонітських вчителів. Законодавство Російської імперії щодо лютеран і меннонітів передбачало контроль за вчителями. Між тим, для меннонітів принципово важливо було мати вчителів зі свого середовища і самостійно контролювати їхню діяльність. Реєстрація статуту інколи затягувалася на ціле століття. Основною причиною відмови було те, що серед меннонітів почав поширюватися штундизм а також активізувалася місіонерська діяльність. Оскільки у протестантських школах досить часто навчалися діти інших віросповідань, то влада бажала мати над ними цілковитий контроль. Проте й надалі меннонітські школи часто існували без різних дозволів, а вчителі були

водночас пасторами або вчорашніми учнями. Таке протистояння, коли влада хотіла поширити свій вплив на освіту серед протестантів та релігійні громади, негативно відображалося на функціонуванні шкіл даного типу [Про кількість лютеран, що навчаються в закладах Київського учбового округу. - Арк. 30–32].

Ще одним цікавим моментом є питання функціонування шкіл для осіб протестантських віросповідань в містах. Іноземці, які селилися в містах, були більш відкриті для православного суспільства і бажали використати всі привілеї імперської системи освіти, не втрачаючи при цьому своєї конфесійної специфіки. Даний підхід полягав в тому, що релігійне виховання відділялося від основного. Так, навчання дітей з протестантських сімей в гімназії світських наук велося разом з дітьми інших конфесій. Проте, замість викладання у них Закону Божого православного віросповідання проводилися уроки з викладенням Закону Божого лютеранського чи гельветичного віросповідання. Згідно з відомостями та доносими директорів гімназій і училищ Волинської губернії про кількість лютеран, що навчалися в закладах Київського навчального округу, в Рівному та в Житомирі, в 50–х рр. XIX ст. існувало навчання за визначеною такою системою [Там само. - Арк. 269–305].

Варто зазначити, що наявність в школах чи гімназіях протестантів та їхня «благонадійність» в питанні релігійного місіонерства серед учнів постійно контролювалися з боку спеціальних інспекторів та директорів навчальних закладів. Губернська влада під тиском православного духовенства намагалася обмежити кількість учнів у вищезгаданих закладах освіти. Незважаючи на дані обставини, кількість учнів лютеранського віросповідання в гімназіях Житомира та Рівного залишалася в середньому 25–30 осіб [Список навчальних закладів, в яких викладається Закон Божий лютеранського віросповідання. - Арк. 6; 7, арк. 6].

Політика різноманітних обмежень та посиленого контролю з боку влади щодо протестантських іноземних навчальних закладів на Волині зумовила заснування приватних шкіл в середині XIX ст. Це були навчальні заклади при протестантських кірхах та приватні школи лютеран і меннонітів. Всі ці навчальні заклади відносилися до категорії приватних III розряду і знаходилися на утриманні релігійних громад. Контроль за їхньою діяльністю здійснювали дирекції народних училищ та опікун учбового округу, який затверджував програми навчання [Про кількість лютеран, що навчаються в закладах Київського учбового округу. - Арк. 269–305]. Обов'язковим було вивчення російської мови. Такі школи у Волинській губернії, здебільшого, не перебували у віданні Міністерства народної освіти. Функціонування цих навчальних закладів можна розглянути на прикладі лютеранської школи м. Славути. Дана школа була відкрита у 1885 р. й знаходилась у віданні Санкт-Петербурзької Євангельсько-Лютеранської консисторії. В школі навчалися 62 дитини, з яких 41 – чоловічої статі, 21 – жіночої. Предмети, які викладалися в школі, були такі: Закон Божий лютеранського віросповідання,

німецька мова, каліграфія, основи російської мови, основи арифметики, церковний спів [Рапорт німця- поширювача штунди. - Арк. 1–3].

Протягом першої половини ХІХ ст. у протестантських колоніях сформувалася мережа шкіл, в якій здобували початкову освіту майже всі діти переселенців. Такі школи були на утриманні колоністських громад та частково держави й підпорядковувались лютеранському чи реформатському духовенству або меннонітським пасторам. Лютеранська та меннонітська системи освіти були дещо відмінними, проте переслідували одну мету – готувати дітей до вступу в релігійну громаду.

Отже, система освіти на Волині почала формуватися водночас із початком колонізаційного процесу. Протестантам вдалося побудувати мережу початкових шкіл, головним призначенням яких було навчання дітей письму, рахунку і читанню, а також підготовка їх до вступу в релігійну громаду. Протистояння протестантів владним інститутам через політику русифікації в освіті іноземців штовхало віруючих до відкриття приватних шкіл в містах, містечках та найбільших колоніях. Між тим посилений контроль за їхньою діяльністю і система податків ускладнювали заснування шкіл, що призводило до зменшення кількості шкіл різного типу.

Л.Шугаєва * (м. Рівне)

Замість рецензії
(ХАРИЗМАТИЧНЕ ВЧЕННЯ ЛЕОНТІЯ
І УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ)

У своїх наукових розвідках ми вже неодноразово звертали до аналізу суспільно-духовних витоків, особливостей віровчення релігійного об'єднання харизматичного спрямування православного походження леонтіївців, особистості Леонтія, діяльності його послідовників (Див.: Шугаєва Л.М. Витоки та особливості віровчення харизматичного релігійного об'єднання леонтіївців // Українське релігієзнавство. – К., 2006. – №38. – С. 136-144; Шугаєва Л.М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. – Рівне, 2007. – С. 203-210). Знову звернутися до постаті Леонтія, його вчення і діяльності нас змусила невеличка за обсягом праця протоієрея Української Православної церкви Московського патріархату Василя Остапчука під назвою: „Життя і діяльність отця Леонтія”, яка вийшла накладом 500 примірників у м. Рівному у 2006 році.

Для більш чіткого розуміння проблеми, ми коротко нагадаємо головні аспекти віровчення і діяльності Леонтія, релігійної практики його

* Шугаєва Л.М. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету.